

دانشگاه پیام نور

اصول و مبانی برنامه ریزی منطقه‌ای

(کارشناسی ارشد جغرافیا)

www.ketab.ir

دکتر مصطفی طالشی

سرشناسه	:	طالبی، مصطفی، ۱۳۴۳ -
عنوان و نام پدید آور	:	اصول و مبانی برنامه ریزی منطقه‌ای (کارشناسی ارشد جغرافیا) / مصطفی طالبی؛ ویراستار علمی رامین غفاری.
مشخصات نشر	:	تهران: دانشگاه پیام نور، ۱۳۹۷.
مشخصات ظاهری	:	۳۰۳ ص. : مصور، جدول، نمودار.
فروست	:	دانشگاه پیام نور؛ ۲۵۰۲. گروه جغرافیا؛ ۱/۱۲۶
شابک	:	978 - 964 - 14 - 0549 - 8
وضعیت فهرست نویسی	:	فیپا
یادداشت	:	کتابنامه: ص. [۲۹۷] - ۳۰۳.
موضوع	:	عمران منطقه‌ای - ایران -- آموزش برنامه‌ای
موضوع	:	Regional planning -- Iran -- Programmed instruction
شناسه نزوده	:	غفاری، رامین، ۱۳۵۳ - ویراستار
شناسه افزوده	:	دانشگاه پیام نور
شناسه افزوده	:	Payam Noor University
رده بندی کنگره	:	۱۹۷ ط ۲۹ الف / HT۳۹۵
رده بندی دیویی	:	۳۰۱۲۰۹۵
شماره کتابشناسی ملی	:	۵۴۱ ۱۹

دانشگاه پیام نور

اول شهریور ۱۳۹۸

شمارگان: ۱۰۰ جلد

قیمت: ۳۲۰۰۰۰ ریال

اصول و مبانی برنامه ریزی منطقه‌ای

مؤلف: دکتر مصطفی طالبی

ویراستار علمی: دکتر رامین غفاری

تهیه و تولید: دفتر تدوین و تولید کتب و محتوای آموزشی

لیتوگرافی، چاپ و صحافی: مرکز چاپ و توزیع دانشگاه پیام نور

شابک: ۸ - ۵۴۹ - ۱۴ - ۹۶۴ - ۹۷۸

ISBN: 978 - 964 - 14 - 0549 - 8

فروش این کتاب فقط از طریق نمایندگی‌های دانشگاه پیام نور مجاز می باشد و فروش

آن در سایر مراکز فروش کتاب موجب تعقیب قانونی فروشنده خواهد گردید.

(کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر محفوظ و متعلق به دانشگاه پیام نور است. تولید، کپی یا خلاصه‌برداری، نشر و ترجمه، چاپ، افست، توزیع گسترده، تهیه CD و ... این اثر یا بخشی از آن اعم از متن، طرح پست و روی جلد و... بدون اخذ مجوز کتبی از معاونت فناوری و پژوهش دانشگاه خلاف مقررات و تعرض به حقوق مادی و معنوی دانشگاه است. متخلفین وفق قانون حمایت از مولفان و مصنفان و هنرمندان دارای مسئولیت حقوقی و کیفری بوده و تحت پیگرد قرار می گیرند.)

آدرس فروشگاه مرکزی چاپ و انتشارات دانشگاه پیام نور: تهران، خیابان شهید رجایی،

نرسیده به تقاطع آزادگان، جنب ورزشگاه یادآوران، تلفن: ۵۵۵۰۲۱۰۴ - ۵۵۰۹۸۳۸

سایت فروش اینترنتی: <http://digibook.pnu.ac.ir>

فهرست مطالب

پیشگفتار.....	نه
هدف کلی درس.....	دوازده
فصل اول. مفاهیم پایه در برنامه‌ریزی منطقه‌ای.....	۱
هدف کلی.....	۱
هدف‌های یادگیری.....	۱
مقدمه.....	۲
۱-۱ شناخت مفاهیم پایه در برنامه‌ریزی با تأکید بر برنامه‌ریزی منطقه‌ای.....	۲
۱-۱-۱ توسعه.....	۲
۱-۱-۲ برنامه.....	۴
۱-۱-۳ برنامه‌ریزی.....	۵
۱-۱-۴ فضا.....	۵
۱-۱-۵ سازمان فضایی.....	۶
۱-۱-۶ ساختار فضایی.....	۷
۱-۱-۷ سامان‌دهی فضایی.....	۷
۱-۱-۸ سطح‌بندی سکونتگاهی.....	۸
۱-۱-۹ راهبرد شبکه منطقه‌ای.....	۹
۱-۱-۱۰ سیاست‌گذاری منطقه‌ای.....	۱۰
۱-۱-۱۱ منطقه.....	۱۰
۱-۱-۱۲ ناحیه.....	۱۱
۱-۱-۱۳ منطقه‌بندی.....	۱۳
۱-۱-۱۴ نگرش سیستمی.....	۱۳
۱-۱-۱۵ ارزیابی.....	۱۴

۱۴	۲-۱ آشنایی با الگوها و نظام‌های برنامه‌ریزی
۱۴	۱-۲-۱ برنامه‌ریزی اقتصادی
۱۵	۲-۲-۱ برنامه‌ریزی اجتماعی
۱۵	۳-۲-۱ برنامه‌ریزی کلان
۱۵	۴-۲-۱ برنامه‌ریزی بخشی
۱۶	۵-۲-۱ برنامه‌ریزی تمرکزگرا
۱۶	۶-۲-۱ برنامه‌ریزی غیرمتمرکز
۱۷	۷-۲-۱ برنامه‌ریزی راهبردی
۱۷	۸-۲-۱ برنامه‌ریزی شهری
۱۸	۹-۲-۱ برنامه‌ریزی کالبدی
۱۹	۱۰-۲-۱ برنامه‌ریزی فضایی
۲۱	۱۱-۲-۱ برنامه‌ریزی منطقه‌ای
۲۲	۳-۱ شناخت مضامین و تط با برنامه‌ریزی منطقه‌ای
۲۳	۱-۳-۱ توسعه پایدار و آشنایی
۲۴	۲-۳-۱ حکمروایی
۲۴	۳-۳-۱ حکومت محلی
۲۶	۴-۳-۱ روابط شهر و روستا
۲۹	۵-۳-۱ شهرگرایی
۳۱	۶-۳-۱ شهرنشینی
۳۶	۷-۳-۱ مکان‌یابی
۳۹	خلاصه فصل اول
۳۹	خودآزمایی چهارگزینه‌ای فصل اول
۴۱	فصل دوم. سیر اندیشه در قلمرو برنامه‌ریزی منطقه‌ای
۴۱	هدف کلی
۴۱	هدف‌های یادگیری
۴۲	مقدمه
۴۲	۱-۲ مبانی علم منطقه‌ای
۴۶	۲-۲ شناخت ادبیات نظری برنامه‌ریزی منطقه‌ای در دوره‌های زمانی
۴۷	۱-۲-۲ شناخت الگوی برنامه‌ریزی سیستمی در مقابل برنامه‌ریزی جامع
۶۳	۲-۲-۲ پارادایم‌های جدید برنامه‌ریزی (الگوی مشارکتی همه‌جانبه و مستمر)
۶۶	۳-۲ بنیان‌های نظری پایه توسعه منطقه‌ای
۶۷	۱-۳-۲ نظریه‌ها بر پایه تقسیم فعالیت‌های اقتصادی - اجتماعی
۷۰	۲-۳-۲ نظریه‌ها بر پایه تقسیم قلمرو فضایی (جغرافیای مکانی)
۱۰۴	۳-۳-۲ جمع‌بندی
۱۰۴	۴-۲ فرایند برنامه‌ریزی منطقه‌ای

۱۰۵	۱-۴-۲ فرایند شکل‌گیری برنامه‌ریزی منطقه‌ای
۱۰۹	۲-۴-۲ مراحل برنامه‌ریزی منطقه‌ای
۱۱۱	خلاصه فصل دوم
۱۱۲	خودآزمایی چهارگزینه‌ای فصل دوم
۱۱۵	فصل سوم. تجارب برنامه‌ریزی منطقه‌ای در جهان و ایران
۱۱۵	هدف کلی
۱۱۵	هدف‌های یادگیری
۱۱۶	مقدمه
۱۱۶	۱-۳ تجارب الگوها و نظام برنامه‌ریزی منطقه‌ای در جهان
۱۱۷	۱-۱-۳ الگوها و نظام برنامه‌ریزی منطقه‌ای در کشورهای توسعه‌یافته
۱۳۳	۲-۱-۳ الگوها و نظام برنامه‌ریزی منطقه‌ای در کشورهای در حال توسعه
۱۲۴	۲-۳ شناخت الگو و نظام برنامه‌ریزی منطقه‌ای در ایران
۱۲۴	۱-۲-۳ پیش از انقلاب اسلامی
۱۵۱	۲-۲-۳ پس از انقلاب اسلامی
۱۶۷	۳-۳ شناخت‌شناسی و تحلیل نظام توسعه منطقه‌ای در ایران
۱۷۶	۴-۳ شناخت قوانین بنیادی و موسوم به توسعه منطقه‌ای در ایران
۱۷۷	۱-۴-۳ قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران
۱۷۷	۲-۴-۳ سیاست‌های کلی نظام در سند چشم‌انداز
۱۷۸	۳-۴-۳ سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی
۱۷۸	۴-۴-۳ سیاست‌های کلی برنامه ششم توسعه کشور
۱۷۸	۵-۴-۳ سیاست‌های کلی و ضوابط ملی آمایش سرزمین
۱۸۸	خلاصه فصل سوم
۱۸۹	خودآزمایی چهارگزینه‌ای فصل سوم
۱۹۱	فصل چهارم. کاربرد روش‌های کمی در برنامه‌ریزی منطقه‌ای
۱۹۱	هدف کلی
۱۹۱	هدف‌های یادگیری
۱۹۲	مقدمه
۱۹۳	۱-۴ روش‌ها و مدل‌های جمعیتی در نظام تحلیل منطقه‌ای
۱۹۳	۱-۱-۴ روش‌های برآوردیابی میزان جمعیت منطقه
۲۰۵	۲-۱-۴ روش جامع یا پیش‌بینی جمعیت بر پایه امکانات شهر یا منطقه
۲۰۶	۳-۱-۴ مدل‌های توزیع فضایی جمعیت
۲۰۹	۲-۴ روش‌ها و مدل‌های تحلیل اقتصادی با رویکرد نظام منطقه‌ای
۲۰۹	۱-۲-۴ ضریب تخصص و تنوع
۲۱۰	۲-۲-۴ ضریب تغییرات ساختاری

۲۱۲	۳-۲-۴ محاسبه توزیع و پیوستگی
۲۱۸	۴-۲-۴ مدل پیش‌بینی اشتغال با روش اقتصاد پایه
۲۲۱	۵-۲-۴ مدل تغییر سهم
۲۲۲	۶-۲-۴ مدل فزاینده اشتغال و جمعیت
۲۲۵	۳-۴ روش‌های تعیین سطح توسعه‌یافتگی
۲۲۵	۱-۳-۴ روش تقسیم بر میانگین
۲۲۷	۲-۳-۴ روش تقسیم مقادیر بر هر عدد ثابتی نظیر متوسط ملی
۲۲۷	۳-۳-۴ روش ضریب محرومیت
۲۳۰	۴-۳-۴ شاخص توسعه‌یافتگی موریس
۲۳۲	۵-۳-۴ روش تحلیل سلسله‌مراتبی (AHP)
۲۳۷	۳-۴ مال تاکسونومی عددی
۲۴۵	۵-۴ روش‌ها و مدل‌های ارزیابی
۲۴۵	۱-۵-۴ روش جبر و تحلیل هزینه و سود (SCBA)
۲۴۸	۲-۵-۴ روش تجزیه و تحلیل هزینه و کارایی
۲۴۸	۳-۵-۴ روش جدول ازن برنامه‌ریزی (PBSA)
۲۴۹	۶-۴ روش‌های بررسی دلف ۱ - اقدامات
۲۵۳	۱-۶-۴ روش کمیته‌سازی
۲۵۴	۲-۶-۴ روش ماتریسی گولر
۲۵۴	۳-۶-۴ روش ماتریس آلترناتیو
۲۵۵	خلاصه فصل چهارم
۲۵۶	خودآزمایی فصل چهارم
۲۵۷	فصل پنجم. کاربرد رویکرد نهادگرایی در برنامه‌ریزی منطقه‌ای
۲۵۷	هدف کلی
۲۵۷	هدف‌های یادگیری
۲۵۸	مقدمه
۲۵۸	۱-۵ مفهوم‌شناسی حکمروایی در نظام برنامه‌ریزی
۲۶۷	۲-۵ ساختارشناسی حکمروایی منطقه‌ای
۲۷۶	۳-۵ تحولات برنامه‌ریزی منطقه‌ای از دیدگاه حکمروایی منطقه‌ای در ایران
۲۸۷	۴-۵ نتیجه‌گیری
۲۹۲	خلاصه فصل پنجم
۲۹۳	خودآزمایی چهارگزینه‌ای فصل پنجم
۲۹۵	پاسخنامه خودآزمایی‌های چهارگزینه‌ای
۲۹۷	منابع

پیشگفتار

با ارزیابی روند تحولات عام اندیشه‌ای در باب توسعه ملی با رویکرد سرزمینی در کشورهای توسعه‌یافته و در حال توسعه، ادبیات توسعه منطقه‌ای با پایه‌ریزی علم منطقه‌ای در دهه ۱۹۵۰ به دیدگاه‌های والترایزارد آغاز و سپس روزبه‌روز به پیشرفت‌های شگرفی دست‌یافته است.

ادبیات توسعه منطقه‌ای و ظهور و بروز آن با برنامه‌ریزی منطقه‌ای به عنوان یکی از شیوه‌های برنامه‌ریزی توسعه سرزمینی از رویکرد میان‌برنامه‌ای برخوردار است، زیرا در طرح‌ریزی نظام توسعه سرزمین، گونه‌ای از برنامه‌ریزی همانند برنامه‌ریزی فضایی (آمایش سرزمین) طرح‌ریزی سیاست کلان توسعه را در فضای سرزمین با افق بلندمدت انتظام مکانی - فضایی فعالیت‌های اقتصادی - اجتماعی را برپا می‌دارد. از سوی دیگر نهادینه‌سازی برنامه‌های کلان ملی با طرح‌ریزی برنامه‌ریزی فضایی در فضاهای خرد که مبتنی بر ویژگی‌ها و ظرفیت‌های محلی برعهده برنامه‌ریزی محلی است. در واقع برنامه‌ریزی توسعه محلی، توسعه اجتماعات انسانی را در واحدهای سکونتگاهی اعم از شهر و روستا به منظور تحقق پایداری اقتصادی - اجتماعی با رویکرد مشارکت فراهم می‌آورد.

بدین ترتیب با دوگونه از الگوهای برنامه‌ریزی توسعه که یکی طرح‌ریزی افق کلان و دیگری تحقق میزان توسعه محلی از طریق درک ویژگی‌ها و امکانات توسعه در فضاهای خرد (با رعایت‌پذیری سیاست کلان در افق خرد) روبه‌رو هستیم، اما پرسش بنیادی آن است که کدام‌گونه از برنامه‌ریزی وظیفه پیوند ساختاری - عملکردی میان

این دوگونه برنامه‌ریزی توسعه را برعهده دارد. پاسخ این سؤال در برنامه‌ریزی منطقه‌ای است.

به عبارت روشن برنامه‌ریزی منطقه‌ای وظیفه هدایت عقلایی سطوح برنامه‌ریزی محلی را در راستای عدالت فضایی به گونه‌ای که توازن منطقه‌ای را در سطح منطقه و فرمانطقه‌ای برعهده دارد.

با این تعریف از برنامه‌ریزی منطقه‌ای، این الگوی سرزمینی از برنامه‌ریزی بایستی کوشش نماید که نوعی هماهنگی و همسانی رشد بین درون منطقه و برون منطقه را برقرار نماید، زیرا برنامه‌ریزی منطقه‌ای در سطح منطقه با شناخت عمیق توانمندی‌ها و رفع محدودت‌های توسعه، ضمن هماهنگی برنامه‌های عمران و توسعه در سطح محلی، زاینده یکپارچگی و تعامل فضاهای محلی را در دستیابی به افق پیش‌بینی در برنامه‌ریزی فضایی بین منطقه خود و سایر مناطق همجوار و در نهایت توازن در سطوح منطقه‌ای را مورد توجه قرار می‌دهد.

در این گفتار تلاش شده است که ادبیات برنامه‌ریزی منطقه‌ای از طریق تدوین یک چهارچوب نظری - مهارتی در اختیار دانش‌پژوهان علوم جغرافیایی و سایر حوزه‌های برنامه‌ریزی قرار گیرد. در این راستا مجموعه مباحث این کتاب در پنج فصل تهیه و تدوین شده است.

فصل اول به مفاهیم پایه در برنامه‌ریزی منطقه‌ای پرداخته است، فصل دوم سیر اندیشه در توسعه و برنامه‌ریزی منطقه‌ای را مورد توجه قرار می‌دهد. در فصل سوم و چهارم به ترتیب تجارب برنامه‌ریزی منطقه‌ای (در جهان و ایران) و فنون و روش‌های برنامه‌ریزی منطقه‌ای مورد بازشناسی قرار گرفته است. فصل پنجم نیز با عنایت به اینکه الگوی پایدار برنامه‌ریزی منطقه‌ای مستلزم بسترسازی ساختار برنامه‌ریزی منطقه‌ای است، اختصاص به کاربرد رویکرد نهادگرایی در برنامه‌ریزی منطقه‌ای دارد. به عبارت روشن‌تر در این فصل تلاش شده تا نقش نهادهای اجرایی برنامه‌ریزی منطقه‌ای با رویکرد افزایش نقش مشارکت‌پذیری تمامی بازیگران اصلی برنامه‌ریزی منطقه‌ای را مورد بحث و بررسی قرار دهد.

در اینجا نگارنده وظیفه خود می‌داند که زحمات بی‌شائبه همکاران خود در مدیریت تدوین، تولید کتب و محتوای آموزشی در دانشگاه پیام نور که با کمک و مساعدت ایشان تألیف و تدوین این کتاب میسر شد، تشکر و قدردانی نماید.

در پایان با فرض پذیرش کاستی‌های اولیه امید است صاحب‌نظران دانشگاهی، اندیشمندان فرهیخته حوزه توسعه و برنامه‌ریزی منطقه‌ای، مدیران و کارشناسان دست‌اندرکار حوزه برنامه‌ریزی منطقه‌ای با راهنمایی ارزشمند خود، اینجانب را در چاپ بعدی کتاب یاری نمایند. پیشاپیش از بذل محبت کلیه همکاران و کارشناسان اجرایی دستگاه‌های پژوهشی بسیار سپاسگزارم و پذیرای نظرات و پیشنهادهای این عزیزان خواهم بود.

مصطفی طالشی

m-taleshi@pnu.ac.ir
taleshi-mo@yahoo.com

www.ketab.ir